

Joanna Niekrasz*

Uniwersytet Szczeciński

Sytuacja Kurdów w Turcji na przestrzeni wieków

Wstęp

Chęć odłączenia się Kurdów od Turcji i utworzenia samodzielnego państwa nie jest problemem nowym. Szczególnie istotny stał się on w XX wieku. Pomimo tego, że w latach wcześniejszych również dochodziło do powstań kurdyjskich, jednak to właśnie w wieku XX dążenia separatystyczne nasiliły się. Początek minionego stulecia był okresem schyłkowym Imperium Osmańskiego, przegrana podczas I wojny światowej i polityka mocarstw zwycięskich spowodowały, że problem kurdyjski stał się bardziej widoczny.

Turcja jest jednym z największych krajów w regionie o bardzo dużym znaczeniu gospodarczym, członkiem Paktu Północnoatlantyckiego, silnie powiązany zarówno ekonomicznie, jak i politycznie z krajami Unii Europejskiej. Położenie geopolityczne Turcji sprawia, że jej sytuacja wewnętrzna ma wpływ nie tylko na kraje sąsiedzkie, ale także na państwa niemające z nią wspólnej granicy (szczególnie na te, w których mieszka znacząca diaspora kurdyjska i turecka). Co więcej, Turcja stara się o członkostwo w Unii, a poprzez to jej sytuacja wewnętrzna po ewentualnym przyjęciu do tej organizacji stanie się problemem międzynarodowym.

* Absolwentka stosunków międzynarodowych, doktorantka w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych na Uniwersytecie Szczecińskim.

Charakterystyka Kurdów w Turcji

Kurdowie to lud pochodzenia indoeuropejskiego zamieszkujący przede wszystkim krainę zwaną Kurdystanem podzieloną pomiędzy Turcję, Irak, Iran i Syrię. Kurdystan, ziemia Kurdów, położony jest w zachodniej Azji, na Bliskim Wschodzie. Tereny zamieszkałe w większości przez ludność kurdyjską zajmują blisko 30% terytorium Turcji. Rozciągają się od Zatoki Aleksandryjskiej i gór Antytaurus na zachodzie, na wschodzie do granicy z Iranem oraz Armenią, na północy do Gór Pontyjskich, na południu do granicy z Irakiem oraz Syrią. Tworzy go 18 okręgów („vilayetów”) wschodniej i południowo-wschodniej Anadolii¹.

Nie jest możliwe dokładne określenie rzeczywistej liczby ludności kurdyjskiej. Różne źródła podają różne dane wynoszące od 10 do 40 mln, i prawdopodobnie są one zależne od stopnia sympatii dla sprawy kurdyjskiej. Niestety nie ma rzetelnych danych dotyczących liczby Kurdów opartych na aktualnych spisach ludności. Turcja, Iran, Irak i Syria, które mają najwięcej ludności kurdyjskiej, podejmowały próby jej zasymilowania, chociaż nie w jednakowym stopniu, ale tak samo wystrzegały się policzenia jej². Brak danych nie jest jedyną przyczyną bardzo rozbieżnych szacunków ludności kurdyjskiej. Często trudno jest określić ze stu procentową pewnością, kto jest Kurdem, a kto nim nie jest. Wielu młodych ludzi, którzy w latach 60. postrzegali się za Turków, obecnie „odkryło” ponownie swoje kurdyjskie korzenie i zaczęło się uważać za Kurdów. Poza tym są także tacy Kurdowie, którzy wyjechali do innych części kraju i podjęli wysiłki, by ukryć swoje pochodzenie, aby zostać łatwiej zaakceptowanym w społeczeństwie. W Kurdystanie istnieje wiele różnorodnych mniejszości językowych i religijnych, które w pewnych sytuacjach uznają się za Kurdów, a w innych jako na przykład „Zaza” czy „Alewici”. Turcja jest zwolennikiem poglądu, że mówiący „zaza” nie są Kurdami – w przeszłości obydwie grupy były postrzegane jako różne tureckie etniczne subgrupy³.

¹ Prowincje te to: Adiyaman, Agri, Bingol, Bitlis, Diyarbakir, Elazig, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, Hakkari, Kars, Malatya, Mardin, Mus, Siirt, Tunceli, Urfa i Wan.

² M. van Bruinessen, *Kurdish ethno-nationalism versus nation-building states: collected articles*, Stambul 2000, s. 23.

³ *Ibidem*, s. 24-25.

Według danych ze spisu powszechnego sporządzonego w 1970 roku turecki Kurdistan zamieszkiwało 7 557 000 osób, z czego 6 200 000 było Kurdami (82%). Według Dawida McDowalla na Bliskim Wschodzie mieszka 24-27 mln Kurdów, z czego co najmniej połowa żyje w Turcji⁴. W 1975 roku Martin van Bruinessen obliczył, że stanowią oni 19% mieszkańców państwa tureckiego⁵. Jednak ze względu na duży przyrost naturalny jest wysoce prawdopodobne, że liczba ludności kurdyjskiej w Turcji wzrosła do 23%. Natomiast Michael M. Gunter podaje, że możliwe jest, że w tym kraju mieszka od 12 do 15 mln Kurdów, co stanowi 18-23% jego populacji⁶.

W 2006 roku turecki ośrodek badania opinii publicznej KONDA wraz z gazetą „Milliyet” przeprowadziły sondę pod tytułem „Biz kimiz?” („Kim jesteśmy?”) dotyczącą społecznej struktury Turcji. W raporcie powstałym po zakończeniu badania, które objęło 47 958 osób na terenie całego kraju, czytamy, że w Turcji mieszkają 73 mln ludzi, z czego 11 mln 435 tysięcy uważa się za Kurdów, co stanowi 15,7%. Natomiast 84,54% osób uważa za swój ojczysty – język turecki, a język kurdyjski lub „zaza” wybrało 12,98%⁷.

Język kurdyjski należy do grupy języków irańskich, które tworzą jedną z gałęzi języków indoeuropejskich. Na terenie Turcji do zapisu używany jest alfabet łańcisk. M. Izady uważa, że język kurdyjski dzieli się na kilka grup dialektów: północno-zachodnią, południową i południowo-wschodnią⁸. Do grupy północno-zachodniej wchodzi dialekty „kurmandzi” lub „bahdinani”. „Kurmandzi” posługują się w większości Kurdowie zamieszkujący Turcję, a także Irak na północ od Mosulu, Syrię oraz Azerbejdżan Irański. Oprócz wyżej wymienionego dialektu „kurmandzi” do grupy tej zaliczany jest także dialekt „zaza”, którym mówi się w okolicach Dersimu w Turcji.

⁴ D. McDowall, *The modern history of the Kurds*, London 1996, s. 3.

⁵ M. van Bruinessen, *Agha, shaikh and state: the Social and political structures of Kurdistan*, London 1992, s. 15.

⁶ M. Gunter, *The Kurdish question in perspective*, „World Affairs” 2004, 166 (4), s. 198.

⁷ Zob. *55 milyon kişi 'etnik olarak' Türk*, <<http://www.milliyet.com.tr/2007/03/22/guncel/agun.html>> (22 III 2007).

⁸ Por.: M. Izady, *The Kurds*, Waszyngton 1992, s. 172-174; A.F. Majewicz, *Języki świata i ich klasyfikowanie*, Warszawa 1998, s. 28; M. van Bruinessen, *Agha...*, s. 21-22.

Historia Kurdów w Turcji do końca XIX wieku

W X wieku powstały najwspanialsze kurdyjskie dynastie, z najbardziej znaczącą dynastią Chaddatów, założoną przez Mohammada Chaddada Ben Karatana. Mohammad Chaddad należał do plemienia z Rawadi, z którego później wywodził się Saladyn⁹. Inną kurdyjską dynastią byli Marwanidzi. Jej założycielem był w 950 roku Kurd Bada – pasterz, który został księciem, panującym w Diyarbakir oraz Nusieben. Dynastia Marwanidów przetrwała do 1050 roku. Na przelomie X i XI wieku Kurdystan stał się polem bitwy między rywalizującymi imperiami. Bizancjum próbowało rozciągnąć swoją kontrolę do jeziora Wan. W tym czasie Turcy Seldżucy wyłonili się jako dominująca dynastia w kalifacie z siedzibą w Bagdadzie. Siostrzeniec Kurda Bada, Abu Nasr, panujący w latach 1010-1061, dzięki zręcznej dyplomacji utrzymywania równowagi między tymi potężnymi dynastiami otaczającymi jego własną, sprawił, że cywilizacja Marwanidów była w rozkwicie. Abu Nasr założył dwór kurdyjski w Diyarbakir, który rywalizował z tymi w Damaszku czy Kairze. Niektórzy historycy sądzą, że era sławy i pomyślności trwała do momentu, gdy w drugiej połowie XI wieku Seldżucy weszli do Bagdadu i przyjęli rolę obrońców politycznie bezsilnego kalifa, nominalnego władcy islamskiego świata¹⁰. Wtedy to, zaczęła się rywalizacja między Turkami i Kurdami o pozycję gwaranta islamu. Do końca XI wieku Turcy Seldżucy pokonali Marwanidów. W ściślejszym sensie, era kurdyjskiej chwały zakończyła się na początku XII wieku, kiedy to Turcy podbili inne księstwa kurdyjskie. Seldżucy przyjęli ten termin, by opisać prowincję, rozciągającą się od Hamadanu i Kermanszachu na wschodzie po Sindzar na zachodzie, która stała się częścią rozrastającego się

⁹ Saladyn we wszystkich opisach pojawia się jako największy wojskowy umysł czasu krucjat oraz najmądrzejszy i najslawniejszy muzułmański władca. Urodził się w Tikrit, w 1137 r. we wpływowej rodzinie kurdyjskiej. Dorastał w wykształconych kręgach i wyróżnił się militarnie w wieku dwudziestu lat przez odegranie znaczącej roli w niewypuszczeniu Egiptu z rąk podczas I Krucjaty. Dzięki własnym osiągnięciom i z pomocą potężnej rodziny wyznaczono go na dowódcę oddziałów syryjskich, a w wieku 31 lat został wezyrem Egiptu. Stopniowo stał się samodzielnym władcą tego kraju i wkrótce wyruszył, by połączyć muzułmańskie tereny Syrii, północnej Mezopotamii (Irak), Kurdystanu, Palestyny i reszty Egiptu. W 1187 r. doprowadził do rekonkwisty Jerozolimy. Zmarł w 1193 r. Saladyn nie zaakcentował swojej kurdyjskości. Nie traktował siebie jako plemiennego przywódcę kurdyjskiego. Obrona islamu była dla niego ważniejszą sprawą.

¹⁰ P. Kreyenbroek, Ch. Allison, *Kurdish Identity and Culture*, London 1996, s. 76.

Sindzar na zachodzie, która stała się częścią rozrastającego się Imperium Seldżuckiego. W praktyce kurdyjscy wodzowie byli lennikami Turków i zarządzali swoimi obszarami plemiennymi jako pół-niezależni wasale Seldżuków¹¹.

Od 1258 do 1509 roku Kurdowie nie byli zaangażowani w żadne istotne działania w regionie. Jednak pojawienie się w Iranie dynastii Safawidów na początku XVI wieku, a następnie rywalizacja między Irańczykami i Turkami Osmańskimi sprawiły, że Kurdowie ponownie stali się ważnymi graczami w regionalnej polityce. Zarówno Persowie, jak i Turcy zaczęli widzieć w zamieszkanym przez Kurdów terenach strefę buforową pomiędzy obydwoma państwami. Pozwoliło to Kurdom być bardziej stanowczymi politycznie, szczególnie gdy uświadomili sobie swoje znaczenie strategiczne w południowo-zachodniej Azji¹².

Ekspansja turecka następowała przede wszystkim w kierunku zachodnim. Podsycona częściowo przez religijną rywalizację z szyickimi Safawidami, jednakże sunniccy Osmanowie walczyli o kontrolę nad wschodnią Anatolią (włączając w to tereny kurdyjskie) i Iranem. W 1514 roku dzięki zwycięstwie w bitwie pod Chaldiranem Turcy przejęli wschodnią Anatolię oraz północną (kurdyjską) część Mezopotamii (ziemie należące obecnie do Iraku). Podczas tej persko-osmańskiej bitwy kurdyjscy wodzowie walczyli przy boku sułtana Selima Okrutnego i przyczynili się do jego zwycięstwa. Skutkiem tego było zawarcie przez sułtana paktu z głównymi kurdyjskimi władcami¹³.

Na nieprzyjaznych terenach, gdzie każda forma kontroli wojskowej wydawała się zupełnie nieprawdopodobna, zorganizowano sandżaki i pozostawiono je „bejom” kurdyjskim (często wodzom plemiennym), którzy stali się wasalami Porty. Bejowie mieli wolną rękę na zarządzanym przez siebie terytorium, a władza była dziedziczna. W zamian za przywileje od nieodwołalnych i nieusuwalnych „bejów” oczekiwano udziału w kampaniach wojennych organizowanych przez Imperium. Byli więc rycerzami lub tzw. „sipahi”.

Stan ten był najczęściej respektowany przez obydwie strony do początków XIX wieku. Większość Kurdystanu Osmańskiego, rozdrobnionego na księstwa i „sandżaki”, była faktycznie niezależna. Głównym skutkiem tej niezależności

¹¹ J. Buloch, H. Mooris, *No Friend But Mountains*, New York 1993, s. 44-45.

¹² N. Entessar, *Kurdish ethnonationalism*, Lynne Rienner Publishers 1992, s. 3.

¹³ G. Chaliand, *People without a country; The Kurds and Kurdistan*, New York 1993, s. 14.

było w szczególności rozwinięcie się i rozkwitnięcie kurdyjskiej literatury, kultury¹⁴. Niektóre kurdyjskie miasta, takie jak Bitlis, Djazireh, Hakkari, stolice najpotężniejszych kurdyjskich państewek, były ważnymi centrami kulturalnymi.

Ustrój plemienny był główną przeszkodą hamującą powstanie świadomości narodowej, nawet ścisła kontrola nad religią ludności kurdyjskiej była zaledwie jednym ze skutków. Odpowiadał też za porażkę prawie wszystkich rewolt i powstań mających na celu założenie niezależnego i zjednoczonego państwa kurdyjskiego, które wybuchały na początku XIX wieku, i które w końcu upadały z powodu zdrad, wypowiedania lojalności, podziałów pomiędzy samymi Kurdami oraz ideologii plemiennej¹⁵.

Władza centralna i nacjonalizm nigdy nie były najważniejsze w kurdyjskiej świadomości w czasie, gdy to właśnie nacjonalizm inspirował wiele dokonań Imperium Osmańskiego. Nacjonalizm nigdy nie stał się centrum władzy i jedności we wczesnych powstaniach kurdyjskich¹⁶. Podzielone, rozproszone i ciągle w większości plemienne społeczeństwo kurdyjskie weszło w XIX wiek. Obrona przywilejów, nieustępliwa odmowa płacenia jakiegokolwiek trybutu sułtanowi czy dostarczenia żołnierzy toczącemu rozliczne wojny Imperium Osmańskiemu były siłą napędową ponad 50 powstań w XIX wieku¹⁷. Najważniejsze powstania wybuchały w latach 1826, 1842, 1853 i 1880. Były one inspirowane przez lokalnych władców, z których część starała się zjednoczyć plemiona kurdyjskie i przejawiała chęć utworzenia niepodległego Kurdystanu. Nie znajdowało to zrozumienia pośród innych plemion, co powodowało konflikty wewnętrzne. Powstania kurdyjskie były szybko dławione przez siły tureckie, a księstwa, na których terenie wybuchały, włączano do Imperium.

¹⁴ *Ibidem*, s. 15.

¹⁵ B.C. Shafir, *Faces of Nationalism: New Realities and Old Myths*, New York 1971, s. 16.

¹⁶ M. van Bruinessen, *Kurds, states, and tribes*, New York 1992, s. 30.

¹⁷ G. Chaliand, *op. cit.*, s. 17.

Kurdowie w Turcji w XX wieku

W XX wiek Kurdowie wkraczali bez własnej państwowości, podzieleni oraz bez poczucia wspólnoty narodowej. W organizacji społecznej w dalszym ciągu funkcjonowały struktury plemienne. W 1908 roku wybuchła w Turcji rewolucja młodoturecka. Zapowiedź reform sprawiła, że pośród ludności kurdyjskiej zaczął się rodzić ruch narodowy. Wykształceni Kurdowie tworzyli organizacje społeczne, polityczne i kulturalne, takie jak np. powstały w Stambule Kurdyjski Komitet Narodowy. Na fali przemian zaczęto wydawać kurdyjską prasę oraz zakładano kurdyjskie szkoły. Jednak okres ten trwał krótko ze względu na zwycięstwo wśród rewolucjonistów tureckich grupy nacjonalistycznej.

Na początku 1918 roku, w wyniku klęski poniesionej w I wojnie światowej Imperium Osmańskie było w ruinie, a siły Ententy zajęły większość Anadolii. Prezydent Stanów Zjednoczonych Woodrow Wilson na posiedzeniu Kongresu 8 stycznia 1918 roku wyraźnie przedstawił cele wojenne polityki amerykańskiej. Punkt 12 programu poświęcony był kwestii kurdyjskiej:

[...] punkt 12. Tureckim częściom obecnego terytorium Cesarstwa Osmańskiego winna być zapewniona całkowita suwerenność, lecz innym narodowościom znajdującym się obecnie pod władzą turecką należy zapewnić niewątpliwie bezpieczeństwo życia i bezwzględnie nieskrępowaną możliwość autonomicznego rozwoju; [...] ¹⁸.

Rok po konferencji paryskiej, 10 sierpnia 1920 roku, zwycięscy sojusznicy, Turcja, i byłe narody zależne od Imperium Osmańskiego wzięły udział w konferencji w Sevres. Konferencja miała na celu podpisywanie traktatu pokojowego między państwami zwycięskimi i Turcją. W artykułach 62-64 ustępu III Traktatu zakładano możliwość utworzenia niepodległego państwa kurdyjskiego ¹⁹. Traktat z Sevres narzucony pokonanym Osmanom faktycznie likwidował samodzielność państwa tureckiego. Nie został on uznany przez nacjonalistów, którzy zebrali się wokół charyzmatycznego lidera Mustafy Kemala Paszy Atatürka, po zwycięskiej dla Turcji wojnie wyzwolenczej w 1923 roku. Podczas konferencji pokojowej w Lozannie został podpisany traktat znoszący postanowienia zawarte w Sevres. Traktat z Lozanny zasadniczo uznał tureckie państwo

¹⁸ *Prawo międzynarodowe i historia dyplomatyczna. Wybór dokumentów*, red. L. Gelberg, Warszawa 1954-1960, t. II, s. 11-12.

¹⁹ Zob. *Tekst traktatu z Sevres, World War I Documents Archive*, <http://wwi.lib.byu.edu/index.php/Section_I%2C_Articles_1_-_260> (17 II 2008).

narodowe. Jeśli Kurdowie oczekiwali równości w zarządzaniu nowym państwem, to bardzo się rozczarowali, ponieważ nowy reżim szybko objął wszystko to, co uważał za nowoczesne, od misji centralizującej po sekularyzm. Ismat Inonu, bliski współpracownik Atatürka i jego następcy, podsumował oficjalne stanowisko państwa w 1925 roku:

My szczerze jesteśmy nacjonalistami, a nacjonalizm jest tylko czynnikiem spójności. Wobec tureckiej większości, inne elementy nie mają żadnego rodzaju wpływu. Musimy sturczyć mieszkańców naszych ziem za wszelką cenę i unicestwimy tych, którzy sprzeciwiają się Turkom²⁰.

W państwie oficjalnie zdefiniowanym jako „tureckie” Kurdowie nie byli Turkami i tylko przez zrezygnowanie z własnej tożsamości etnicznej mogli być potraktowani jako Turcy. Liderzy kemalistowskiego reżimu postrzegali niezintegrowanych, niesturczonych Kurdów, za zarówno wsteczny element, jak i potencjalną groźbę dla integralności nowoczesnego państwa, które zamierzali zbudować.

Wraz ze wzrostem władzy szejków i islamskich „tariqat” (religijnych rozkazów) w XIX wieku islam przyjął główną rolę w łączeniu Turków i Kurdów. Ale decyzja nowego reżimu, by odrzucić religię, i obalenie kalifatu w 1924 roku spowodowało zerwanie więzi, które scalały obydwie społeczności. Po wymianie ludności z Grecją, co nastąpiło po ustanowieniu Republiki w 1923 roku, Kurdowie stali się pojedynczą, dużą, nieuznaną mniejszością z potencjałem zagrażającym państwu²¹.

Pomiędzy 1923 a 1938 rokiem wybuchło 17 powstań kurdyjskich w Turcji, z czego trzy w latach 1925, 1930 i 1937 były największymi i najważniejszymi. W wyniku powstań użycie słów „Kurd” i „Kurdystan” zostało zakazane i odniesienia do nich zostały usunięte z książek i publikacji dotyczących historii Turcji. Od tego czasu Kurdowie byli nazywani „Turkami górskimi”²². Kurdyjski język, odzież i folklor zostały zupełnie zakazane. Lata od 1938 do 1984 były względnie spokojne. Po stłumieniu rebelii, kurdyjski ruch narodowy wszedł

²⁰ Cyt. za: M. Gunter, *The Kurds in Turkey: A Political Dilemma*, Boulder, CO, Westview Press 1990, s. 20.

²¹ T. Parala, A. Davison, *Corporatism in Kemalist Turkey: Progress or Order? Modern Intellectual and Political History in the Middle East*, Syracuse University Press 2004, s. 3.

²² N. Entessar, *op. cit.*, s. 87.

w stosunkowo cichy okres. Wybitni aktywiści kurdyjscy zostali straceni albo skazani na wygnanie. Po II wojnie światowej proces modernizacji Turcji nabrał tempa. W następstwie szerszej integracji ekonomicznej regionów kurdyjskich z Turcją i dalszych tendencji urbanizacyjnych struktura klasowa w tych regionach zaczęła się zmieniać. Ponadto regiony kurdyjskie zaczęły się integrować z Turcją także pod względem kultury. Działo się tak z powodu kemalistowskiej turkizacji, która zakończyła się uformowaniem „nowej inteligencji”, szukającej odniesienia w Republice Turcji, jeśli nie w kemalizmie. W tym okresie nastąpiła znacząca zmiana sytuacji Kurdów spoza Turcji. W 1946 roku w Iranie powstała pierwsza kurdyjska republika – Republika Mahabadzka. Istniała ona zaledwie 13 miesięcy, ale głęboko poruszyła kurdyjski ruch narodowy w Turcji. To właśnie od Republiki Mahabadzkiej przejęto flagę w kolorach żółto-czerwono-zielonym i marsz „Ey Reqib”, który uznano za kurdyjski hymn narodowy²³.

Jako że Kurdowie w Turcji byli pod ścisłą kontrolą, nie mogli zmobilizować się natychmiast po utworzeniu Republiki Mahabadzkiej. W 1958 roku Irak uznał flagę, język i kulturę kurdyjską. W konstytucji irackiej znalazł się zapis, że ludność Iraku składa się z Arabów i Kurdów. Zezwolono na nauczanie i publikowanie w języku kurdyjskim. Właśnie od tego roku „okres ciszy” w Turcji zaczął dobiegać końca. Musa Anter rozpoczął wydawanie w języku kurdyjskim lokalnej gazety w Diyarbakir pod tytułem: „Ileri Yurt”. Publikowane w niej były wymyślone wywiady, które odzwierciedlały życie Kurdów. Te publikacje były pierwszym kurdyjskim uzewnętrznieniem się w Turcji od 1938 roku²⁴. Według Dawida McDowalla, był to początek ruchu „Doğuculuk” („Wschodniactwo”)²⁵. Uczestnikami tych działań była głównie kurdyjska lub lewicowa młodzież. Poza tym, rozwój wydarzeń w Iraku i ożywienie ruchu kurdyjskiego w Turcji bardzo niepokoiło urzędników państwowych oraz wojskowych.

Wzrost aktywności kurdyjskiej nastąpił ponownie w latach 60. i 70. XX wieku. Migracja Kurdów do uprzemysławiających się miast i liczba studentów przychodzących do dużych miast cały czas się zwiększała. Przybysze stykali się

²³ Obecnie wszystkie ruchy kurdyjskie w Iraku, Iranie, Syrii i Turcji uznały marsz „Ey Reqib” za swój hymn narodowy.

²⁴ D. McDowall, *op. cit.*, s. 403.

²⁵ Doğuculuk wskazuje, że prowincje kurdyjskie zostały zaniedbane przez rząd, i jest zwolennikiem ekonomicznego rozwoju wschodu. Członkowie tego ruchu unikają używania terminów: Kurd albo Kurdystan, w zamian preferują „doğular” (ludzie ze wschodu) i „Doğu” (wschód).

z ubóstwem i dyskryminacją. Właśnie dlatego Kurdowie przyjęli socjalistyczne pragnienia równego oraz wolnego świata. David McDowall zaznacza, że tylko dzięki lewicy Kurdowie czuli, że są traktowani mniej więcej jako równi²⁶. Lewicowy dyskurs oznaczał nowy uniwersalizm dla ruchu kurdyjskiego. Ruch uważał się za reprezentanta uciskanego narodu i mógł przez to dołączyć do uciskanego proletariatu i chłopstwa. Ruchy aktywne w tym okresie akcentowały bardziej sekularystyczne i lewicowe elementy w swoich programach. W konsekwencji, zrzeszając się w lewicowych organizacjach, Kurdowie zaczęli domagać się rozwoju Wschodniej Anatolii oraz zaprzestania dyskryminacji. Te żądania weszły do politycznego życia kraju pod postacią masowego ruchu Spotkania Wschodnie w 1967 roku. W tymże roku Kurdowie z takich organizacji, jak: Turecka Partia Robotnicza (Türkiye İşçi Partisi – TIP), Konfederacja Związków Rewolucyjnych Robotników (Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu – DISK), Młodzież Rewolucyjna (Devrimci Gençlik – Dev Genç) czy stowarzyszeń studenckich zorganizowali masowe protesty w Silvanie i Diyarbakir przeciwko opresji Kurdów, żądając przy tym praw demokratycznych²⁷. W przeciwieństwie do wcześniejszych wystąpień ludności kurdyjskich, które miały miejsce na terenach wiejskich, były to pierwsze protesty ludności miejskiej.

W 1969 roku w Ankarze została założona pierwsza legalna organizacja kurdyjska DDKO (Devrimci Doğu Kültür Ocakları – Kulturalne Ogniska Rewolucyjnego Wschodu). Ponadto w 1970 roku Kongres Tureckiej Partii Robotniczej przyjął tekst, w którym skrytykowano ucisk Kurdów. Na tymże kongresie stwierdzono oficjalnie, że na wschodzie Turcji żyją Kurdowie. Wraz z powrotem do systemu parlamentarnego po interwencji wojskowej w 1971 roku ruch kurdyjski zaczął się radykalizować. Martin van Bruinessen podkreśla, że to był całkowicie nowy ruch; bardziej fundamentalistyczny w swoich nacjonalistycznych żądaniach i równocześnie miał bardziej zróżnicowaną podstawę społeczną. Wymienia on także kilka czynników, które przyczyniły się do radykalizacji i wzrostu kurdyjskiego ruchu w latach 70. Jednym z najważniejszych była migracja ludności kurdyjskiej ze wschodnich prowincji Turcji do zachodnich, głównie do dużych miast. Tak duża liczba imigrantów nie była w stanie się

²⁶ D. McDowall, *op. cit.*, s. 407.

²⁷ W Silvanie demonstrowało około 10 tysięcy osób, a w Diyarbakir około 25 tysięcy.

zasymilować. To właśnie to młode pokolenie przybyszów stało się motorem kurdyjskiego ruchu w latach 70. Większość kurdyjskich organizacji powstała najpierw w Ankarze i w Stambule, a stamtąd rozszerzyły się na Kurdystan. Nauczyciele, studenci powracający w rodzinne strony rozpowszechniali nowe polityczne idee, w uproszczonej wersji, tak by dotrzeć do niewykształconych warstw zamieszkujących wsie i małe miasta²⁸.

W drugiej połowie lat 70. kurdyjski ruch oddzielił się od tureckiego ruchu lewicowego i zaczął organizować się wokół kurdyjskich organizacji marksistowskich. Od lat 80. XX wieku ruch ten stał się bardziej nacjonalistyczny i lepiej zorganizowany. Wyższy stopień zorganizowania pociągał za sobą wzrost skuteczności działania – bojówki kurdyjskie zaczęły być znaczącym wyzwaniem dla armii tureckiej. Akcje ugrupowań kurdyjskich stały się też bardziej okrutne, nierzadko pociągały za sobą wiele ofiar wśród ludności cywilnej. Na terenach wschodniej Anatolii nasilał się ruch kurdyjski pod wodzą Abdüllaha Öcalana i kierowanej przez niego Partii Pracujących Kurdystanu (PKK). W latach 1980-1983 władze tureckie pod pretekstem zwalczania terronu i przywracania jedności narodowej podjęły środki wymierzone w kurdyjską działalność polityczną, język oraz kulturę²⁹. W kwietniu 1983 roku wprowadzono zakaz głoszenia, że w Turcji istnieją mniejszości narodowe, co miało na celu uniemożliwienie powstania partii kurdyjskich. W 1986 roku kurdyjskie nazwy miast i wsi, w sumie około 3 tysięcy miejscowości, zostały zastąpione nazwami tureckimi. W 1984 roku zostały przeprowadzone pierwsze ataki terrorystyczne na terenie południowo-wschodniej Turcji. Rząd turecki odpowiedział terrorem na terror. Do ponad 200 tysięcy wzrosła liczba żołnierzy stacjonujących w Kurdystanie. Opresja państwa była najbardziej dotkliwa i rozpowszechniona w formie przemocy fizycznej i tortur. Jedynie prz rządowe wsie nie doświadczyły rutynowych działań sił bezpieczeństwa, podczas których setki ludzi były samowolnie aresztowane i bite, aż do przyznania się do współpracy z PKK. Bez wątplenia wiele osób pomagało PKK poprzez zapewnianie pożywienia, schronienia albo jedynie przez szukanie innej drogi do przejścia, zarówno z przekonania, jak i przez zastraszenie. Aresztowani byli przetrzymywani w nieludzkich warunkach i często otrzymywali razy w stopy (tzw. „falaka”), wstrząsy elektryczne, a nawet byli wykorzystywani seksualnie³⁰. Warunki życia stawały

²⁸ M. van Bruinessen, *Kurdish ethno-nationalism versus nation-building states: collected articles*, Stambul 2000, s. 60.

²⁹ D. McDowall, *op. cit.*, s. 424.

tryczne, a nawet byli wykorzystywani seksualnie³⁰. Warunki życia stawały się coraz trudniejsze wraz z intensyfikacją konfliktu. Na początku 1989 roku zostały opublikowane w Turcji raporty dotyczące brutalności armii i masowych grobów w Siirt. W latach 1987-2003 przesiedlono około 380 tys. osób (ok. 905 wiosek)³¹. Intensywność konfliktu wzrosła na początku lat 90. XX wieku.

Stosunek do sprawy kurdyjskiej w okresie prezydentury Turguta Özala uległ poprawie. Özal próbował zliberalizować politykę wobec Kurdów pomimo krytyki ze strony tureckich elit, wojska, biurokracji rządowej oraz mediów. Prezydent Turcji zainicjował dialog z Kurdami irackimi. Kolejnym krokiem na drodze liberalizacji polityki wobec Kurdów było zniesienie w 1991 roku zakazu używania języka kurdyjskiego z 1983 roku. Na mocy nowej ustawy faktycznie swobodnie można było posługiwać się nim w domach i na ulicy (w urzędach obowiązywał wyłącznie język turecki)³².

Nie tylko operacje na wielką skalę, lecz także ekspansywne, wdrażane siłą przesiedlenia i embargo na żywność, były podstawowymi elementami środków używanych przez siły bezpieczeństwa w ogarniętej kryzysem południowo-wschodniej Turcji. Depopulacji terytoriów wiejskich, gdzie działała PKK, dokonano za pomocą przymusowych wysiedleń, deportacji, bombardowań wiosek oraz osad, a towarzyszyła temu dewastacja przyrody. Polityka deportacji i utworzenie zamkniętych stref wojskowych na strategicznie ważnych terenach, gdzie trwały walki PKK, pojawiły się równocześnie z próbą pozbawienia tej partii wsparcia logistycznego przez utworzenie tzw. „strategicznymi wioskami” i utrzymanie Kurdów pod kontrolą państwa i wojska³³. Przesiedleńcy uciekali do pobliskich miast, gdzie mieszkali w slumsach lub tymczasowych mieszkaniach.

³⁰ Por.: 1999 Country Report on Human Rights Practises – Turkey, <<http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/1999/>> (15 IV 2008).

³¹ A. Szymański, *Między islamem a kemalizmem. Problem demokracji w Turcji*, Warszawa 2008, s. 102. W oficjalnych komunikatach władze tureckie tłumaczyły, że przesiedlenia mają na celu ochronę ludności miejscowej przed ryzykiem zaatakowania. Zob. *Fact Book on Turkey. Kurds and PKK Terrorism*, Ancara 1996, s. 15; Lista wiosek kurdyjskich ewakuowanych przez turecką armię dostępna jest w raporcie organizacji Helsinki Watch. Zob. *The Kurds of Turkey: killings, disappearances and tortures*, Helsinki 1993, s. 56-58.

³² A. Szymański, *op. cit.*, s. 90.

³³ G. Gürbey, *The Kurdish nationalist movement in Turkey since the 1980s.*, [w:] *The Kurdish nationalist movement movement in Turkey in the 1990s*, pod red. R. Olsona, Kentucky 1996, s. 16.

Operacje wojskowe na granicy z Irakiem mogły się odbywać na mocy zawartego wcześniej traktatu bezpieczeństwa, który zezwalał na wkroczenie na terytorium państwa sąsiedniego (maksymalnie 40 kilometrów w głąb kraju). Turcja swoją interwencję na tereny Kurdystanu irackiego traktowała jako użycie środków przeciwko terroryzmowi. W tym samym czasie Turcja próbowała przeciwdziałać utworzeniu kurdyjskiego państwa narodowego z pomocą trójstronnych porozumień i traktatów między Ankarą, Damaszkiem i Teheranem, zainicjowanych przez Ankarę³⁴.

Sekretna wojna pomiędzy tureckimi siłami bezpieczeństwa a bojownikami PKK doprowadziła do polityzacji ludności, polaryzacji skłóconych partii, militarzacji polityki, czemu towarzyszyło masowe łamanie praw człowieka, zarówno przez PKK, jak i stronę turecką. Eskalacja przemocy miała poważne konsekwencje: zamykanie sklepów, pogrzeby ofiar często przeradzały się w demonstracje, do których strzelały siły bezpieczeństwa. Ponadto dochodziło do licznych morderstw krytycznych i kurdyjskich dziennikarzy, wpływowych prawników, reprezentantów partii politycznych – szczególnie zakazanej prokurdyjskiej Ludowej Partii Pracy (Halkın Emek Partisi-HEP), Partii Demokratycznej (Demokrasi Partisi-DEP)³⁵ – oraz kurdyjskich biznesmenów. Uprawy, drzewa, łąki, a także około 10 mln hektarów lasów uległo spaleni. Wzrosła także liczba napadów oraz dyskryminacja Kurdów mieszkających w zachodniej części Turcji. Konflikt stracił znacząco na mocy po schwytaniu przez tureckie służby bezpieczeństwa (przy współpracy ze strony CIA i Mossad'u) w 1999 roku lidera PKK – Abdullaha Öcalana – w Kenii i przewiezieniu go do Turcji. Następnie został on skazany na śmierć, lecz wyrok ten bezterminowo odroczo-

³⁴ R. Olson, *The Kurdish question and Turkey's foreign policy toward Syria, Iran, Russia and Iraq since the Gulf War*, [w:] *The Kurdish nationalist movement...*, s. 86-87.

³⁵ Na mocy ustawy o partiach politycznych z 22 kwietnia 1983 r. zakazano działalności partii, które zagrażałyby jedności państwa i narodu (art. 80). W okresie 1990-2003 Trybunał Konstytucyjny zakazał aktywności ugrupowań kurdyjskich, takich jak: Partia Wolności i Demokracji (OZDEP, Özgürlük ve Demokrasi Partisi, 1993 r.), HEP (1993 r.), DEP (1994 r.), Partia Demokracji i Transformacji (DDP, Demokrasi ve Degisim Partisi, 1996 r.), Partia Mas Demokratycznych (DKP, Demokratik Kitle Partii, 1999 r.). Por. *Human Rights Issues of Turkey*, Mazlumder, <www.mazlumder.org.tr/english/eng_doc2.htm> (22 XI 2003); *1999 Country Report on Human Rights Practices – Turkey*, *op. cit.*

no po wprowadzeniu w 2002 roku moratorium na wykonywanie kary śmierci w tym kraju.

Polityka państwa tureckiego wobec ludności kurdyjskiej pod koniec XX i na początku XXI wieku

Nagle i dramatyczne ujęcie Öcalana przez tureckich komandosów w lutym 1999 roku doprowadziło do kontynuowania bezwarunkowych pertraktacji między rządem tureckim i PKK, obie strony porzuciły bowiem nadzieję na zwycięstwo. Jeśli rozmowy zostałyby przeprowadzone umiejętnie i szczerze, to mogłyby nie tylko przyczynić się do zakończenia tego długiego, krwawego powstania, ale też doprowadzić do uzdrowienia gospodarki i demokratyzacji tureckiej polityki, która spełniłaby wymagania akcesji do Unii Europejskiej.

Ochrona mniejszości to jedna z drażliwych spraw pomiędzy UE a Turcją. Turcja stoi na stanowisku opierającym się na Traktacie z Lozanny, definiującym mniejszości narodowe, nie uwzględniając Kurdów. Jak stwierdził Abdullah Gül³⁶:

Definicja tureckich mniejszości jest jasna. Prawo międzynarodowe nie definiuje mniejszości i pozwala krajom stworzyć własną definicję. Turecka definicja mniejszości narodowych została zawarta w Traktacie z Lozanny.

Dalej dowodził, że Kurdowie nie będą uważani za mniejszość, gdyż Traktat z Lozanny obejmuje tym pojęciem nie-muzułmańskie grupy etniczne³⁷. Tak silne bazowanie na tej definicji prowadzi czasem do twierdzenia przez część sceny politycznej, że skoro Kurdowie nie są mniejszością, to nie ma żadnego problemu kurdyjskiego. Wielokrotny premier Turcji Bülent Ecevit powiedział:

Nie ma problemu kurdyjskiego w Turcji. Ruchy separatystyczne są wspierane przez zachodnie mocarstwa. Próbuje one wykreować ruch mniejszości w Turcji. Nazywają one Kurdów mniejszością. Ale Kurdowie to nie mniejszość. Należą oni do narodu, ludu, który ustanowił Republikę Turcji. Jak oni mogą być uważani za mniejszość. [...]

³⁶ Abdullah Gül (ur. 1950 r.) – od 2007 r. prezydent Turcji, wcześniej w latach 2003-2007 wicepremier i minister spraw zagranicznych.

³⁷ Zob. Gül: *Definition of Turkey's Minorities Was Made in Lausanne Treaty*, *Turkish Press*, <<http://www.turkishpress.com/news.asp?id=79-435>> (15 XI 2005).

Kurdowie nie są mniejszością, ale Zachodnie mocarstwa rozmyślnie zaliczają ich do mniejszości i wykorzystują do własnych celów [...]»³⁸.

Oczywiście wiele musi się jeszcze dokonać i nie jest pewne w jakim kierunku potoczą się negocjacje. Ahmet Turan Demir, główny przewodniczący Partii Demokracji Ludowej (HADEP), zasugerował, że:

[...] przede wszystkim, powinna zostać ogłoszona ogólna amnestia, która objęłaby Abdüllaha Öcalana, wszystkich więźniów oraz przebywających w górach³⁹. Wtedy, [...] nowa konstytucja będzie w zgodzie z dzisiejszymi, uniwersalnymi standardami i demokratyzacją wszystkich praw, w pierwszym rzędzie prawa karnego. W szczególności zawrze uznanie tożsamości kurdyjskiej, praw kulturalnych i zapewnienie edukacji w języku kurdyjskim⁴⁰.

Inne cele uwzględniały prawo Kurdów do powrotu do swoich wiosek, zniesienie stanu wyjątkowego i systemu strażników wiejskich oraz zmiany w systemie wyborczym, który pozwoli każdej partii politycznej być reprezentowaną w parlamencie według otrzymanych głosów (obecnie próg wyborczy wynosi 10%). Na nadzwyczajnym VII Kongresie partyjnym odbytym w dniach 2-23 stycznia 2000 roku PKK przyjęła „Projekt pokoju”, który włączył kilka z tych punktów⁴¹.

W ostatnim czasie na nowo odżyły niepodległościowe ambicje Kurdów. Stało się to za sprawą amerykańskiej inwazji na Irak. Irackim Kurdom z północy kraju udało się utworzyć region autonomiczny. Swój wkład we wzrost nastrojów separatystycznych w Turcji miała także Unia Europejska, która wywierając presję na władze w Ankarze, spowodowała, że w kraju nad Bosforem przyjęto szereg ustaw zwiększających zakres wolności słowa oraz praw kulturalnych.

W listopadzie 2005 roku w Semdinli doszło do krwawego zamachu. Po tym wydarzeniu przemoc ponownie zagościła na południowo-wschodnich tere-

³⁸ Cyt. za: Z. Sarigil, *Turkey's Kurdish Issue: Between Baghdad and Brussels*, [w:] *EU-Turkey Relations: Opportunities, Challenges, and Unknowns*, Center for West European Studies/European Union Center of Excellence, University of Pittsburgh 2005, <http://www.ucis.pitt.edu/euce/events/turkey_eu/Sarigil.pdf> (25 VIII 2009).

³⁹ Cyt. za: *Do not create chaos*, „Kurdish Observer/Ozgur Politika”, <<http://groups.yahoo.com/group/MESN/message/884>> (17 IV 2008).

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Zob. *Peace Project*, <<http://www.ofkparis.org/english/pkk-peace.htm>> (18 V 2008).

nach Turcji⁴². W styczniu 2004 roku rząd Stanów Zjednoczonych ogłosił, że PKK i jej nazwy umowne, KADEK i Kongra-Gel, są organizacjami terrorystycznymi w myśl prawa amerykańskiego. Na południowym wschodzie tureckie siły bezpieczeństwa czynnie występowały przeciw Kongra-Gel/PKK. Coraz częściej dochodziło do wybuchów bomb czy prób ich podłożenia w turystycznych regionach zachodniej Turcji i w Stambule. Grupa separatystów kurdyjskich nazywająca się Sokoły Wolności Kurdystanu (Teyrêbazên Azadiya Kurdistan – TAK), prawdopodobnie powiązana z Kongra-Gel/PKK, przypisywała sobie odpowiedzialność za wiele z tych ataków⁴³. W październiku 2006 roku, KGK/PKK zadeklarowała jednostronny rozejm, który zwolnił intensywność ataków.

Władze tureckie twierdzą, że obecnie na terenie kraju znajduje się 1800-1900 bojowników PKK, w większości skoncentrowanych w prowincjach Sirnak i Siirt. Szacuje się, że poza Turcją jest ich 3350-3750, z tego 2800-3100 jest w północnym Iraku⁴⁴. Tracąca na znaczeniu PKK nasiliła swoje działania terrorystyczne w południowo-wschodniej Turcji jesienią 2007 roku. Po powtarzających się atakach na żołnierzy oraz ludność cywilną parlament turecki wyraził 17 października 2007 roku zgodę na interwencję wojskową w północnym Iraku, przyznając armii roczny mandat na przeprowadzenie operacji zlikwidowania znajdujących się tam obozów PKK. Lądowa operacja wojsk tureckich w północnym Iraku rozpoczęła się 21 lutego 2008 roku. Chociaż działania te były oczekiwane (jako następny po nalotach etap działań militarnych skierowanych przeciwko PKK), to jednak spodziewano się ich dopiero w okresie wiosennym. Granice z Irakiem przekroczyło według różnych danych od 3 do 10 tys. żołnierzy. Zasięg operacji sięgał około 10-25 km w głąb Iraku, w jej trakcie znaczne straty poniosły obie strony. Nie odnotowano ofiar wśród ludności cywilnej⁴⁵.

⁴² Ch. de Bellaigue, *The Uncontainable Kurds*, „The New York review of books” 2007, vol. 54, nr 3, <<http://www.nybooks.com/articles-/19922>> (30 IV 2008).

⁴³ Mówi się również o tym, że TAK zostało powołane przez byłych członków PKK niezadowolonych z prowadzonej przez nią polityki.

⁴⁴ M.A. Birand, *The southeast's severe difficulty*, „Turkish Daily News”, 29 maja 2007, s. 15.

⁴⁵ Zob. *10 tysięcy tureckich żołnierzy wkroczyło do Iraku*, „Gazeta Wyborcza” z 22 lutego 2008, <<http://wiadomosci.gazeta.pl/Wiadomosci/1-,806-42,4952929.html>> (23 II 2008).

Turcja jako oficjalny powód operacji lądowej podała ochronę regionu przed przekształceniem go w stałe i bezpieczne schronienie dla terrorystów PKK.

Problem kurdyjski bez wątpienia pozostanie jednym z najważniejszych problemów wewnętrznych Turcji. W ostatnich latach na wschodzie Turcji znajdowało się około 200 tys. żołnierzy, a koszty walk wynosiły około 8 miliardów dolarów rocznie, co stanowiło blisko 40% całego budżetu. Pomimo pomocy ze strony Stanów Zjednoczonych Turcja w dalszym ciągu nie ma pełnej kontroli nad górzystymi terenami w prowincji Tunceli i Hakkari. Media nieustannie donoszą o ginących w zamachach czy zasadzkach żołnierzach i policjantach tureckich⁴⁶. Armia turecka co jakiś czas urządza akcje mające na celu zlikwidowanie baz PKK znajdujących się w górach na północy Iraku. Obecnie na wschodzie znajdują się siły specjalne, żandarmeria, oddziały komandosów i bataliony Bezpieczeństwa Narodowego.

Władze tureckie, chcąc odciągnąć młodzież od przyłączania się do PKK powodowanego frustracją, biedą, bezrobociem, brakiem perspektyw, zwracają uwagę na rozwój prowincji wschodnich, głównie poprzez Projekt Rozwoju Południowo-Wschodniej Anatolii (GAP-Güneydoğu Anadolu Projesi)⁴⁷. Dodatkowym czynnikiem rozwoju ziem kurdyjskich w Turcji jest odkrycie na tych terenach (okolice Batmanu i Kahty) złóż ropy naftowej. Właśnie przez wschodnie regiony Turcji przebiegać ma rurociąg Baku-Tbilisi-Ceyhan⁴⁸. Jednak mało prawdopodobne jest, że za pomocą wojskowych i ekonomicznych środków uda się rozwiązać problem kurdyjski. Świadomość, że na ziemi kurdyjskiej znajdują się zasoby słodkiej wody oraz ropy, może spowodować, że przywódcy kurdyjscy uznają, iż nawet bez dostępu do morza, niepodległy Kurdystan będzie w stanie sam się utrzymać. Inną kwestią utrudniającą rozwiązanie problemu kurdyjskiego jest brak odwagi wśród tureckich polityków, by otwarcie poruszyć tę sprawę. Po stronie kurdyjskiej brakuje silnego, charyzmatycznego przywódcy, nieobciążonego działalnością terrorystyczną jak Öcalan.

⁴⁶ D. Kołodziejczyk, *Turcja*, Warszawa 2000, s. 271-272.

⁴⁷ Program ten obejmował (i nadal obejmuje) takie gałęzie życia, jak: nawadnianie, produkcja energii, rolnictwo, budowa infrastruktury miejskiej i wiejskiej, leśnictwo, edukację i zdrowie. Program zasobów wodnych przewidywał konstrukcję 22 tam i 19 elektrowni na Eufracie i Tygrysie oraz plan nawadniania na obszarze 1,7 mln hektarów. Zob.: <http://www.gap.gov.tr/gap_eng.php?sayfa_English/bilgisr.html> (23 IV 2008).

⁴⁸ D. Kołodziejczyk, *op. cit.*, s. 272.

Oficjalna polityka państwa głosi, iż w Turcji istnieje problem z terrorystami, a problemu z Kurdami najzwyczajniej nie ma. Jednak od początku lat 90. XX wieku, a szczególnie od decyzji Unii Europejskiej w Helsinkach w 1999 roku, można zaobserwować zmiany w tym podejściu. Pierwszym zdarzeniem, które może o tym świadczyć, jest wypowiedź Süleymana Demirela z listopada 1991 roku, który przyznał istnienie „Kurdyjskiej rzeczywistości” w Turcji. Artykuły 26 i 28 konstytucji z 1982 roku, zabraniające publikowania i rozpowszechniania materiałów w zakazanych językach (w tym kurdyjskim), zostały uchylone wraz z wprowadzeniem pierwszej poprawki konstytucyjnej w październiku 2001 roku. W odpowiedzi na wymagania Unii Europejskiej, aby znieść zakaz posługiwania się innymi językami niż turecki w telewizji i radiu, tureckie Zgromadzenie Narodowe przegłosowało drugą poprawkę konstytucyjną (2 września 2002 roku), która zezwala na nadawanie w innych językach. Poprawka ta wprowadziła również możliwość nauczania w języku kurdyjskim.

Te zmiany są znaczące, jeśli odniesiemy je do faktu, że ciągle odmawia się Kurdom uznania ich za mniejszość narodową. Mimo że zgoda na nadawanie w języku kurdyjskim została zalegalizowana w 2002 roku, faktyczne nadawanie w tym języku stało się możliwe w 2009 roku po uprzednim wypełnieniu wszystkich regulacji i usunięciu wszystkich ograniczeń. W latach 2002-2009 można było nadawać w języku kurdyjskim przez cztery godziny dziennie. Używanie innego języka niż turecki przez partie polityczne stało się prawnie możliwe w kwietniu 2010 roku podczas prowadzonej wtedy kampanii wyborczej. Zmiany te zwane „Kurdyjskim otwarciem” są częścią prowadzonej od 2009 roku przez rządzącą partię AKP (Adalet ve Kalkınma Partisi – Partia Sprawiedliwości i Rozwoju) polityki demokratyzacji⁴⁹.

Zakończenie

Wyżej wymienione procesy są ważne dla kwestii kurdyjskiej w Turcji. Umożliwiają podjęcie tego problemu w debacie politycznej, poprzednio hamowanej przez obecność wojskowych przedstawicieli, którzy mieli jednoznaczny pogląd

⁴⁹ Szerzej o „Kurdyjskim otwarciu” zob.: M. Somer, E.G. Liaras, *Turkey's new Kurdish opening: religious versus secular values*, „Middle East Policy” 2010, vol. XVII, nr 2, s. 152-165.

na tę kwestię. Doprowadziło to do zmiany postrzegania tego problemu. Podczas wizyty w Diyarbakır, południowo-wschodniej prowincji Turcji, zamieszkaney głównie przez Kurdów, premier Recep Tayyip Erdoğan stwierdził: „Kurdyjski problem można rozwiązać jedynie przez wzmocnienie demokracji, praw człowieka i silniejszy rozwój”⁵⁰. Promowanie takiego podejścia do problemu na pewno pomoże w znalezieniu pokojowego rozwiązania, satysfakcjonującego dla obu stron.

⁵⁰ Zob. *Democratic Initiative*, „Turkish Daily News” z 13 września 2005 r.